

ТЕХНІКО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МАТЕРІАЛІВ ШАРУ II СТОЯНКИ КОРОЛЕВО НА ЗАКРПАТТІ

Подано результати аналізу кам'яних виробів шару II стоянки Королево на ґрунті вдосконалення методики опрацювання колекції, а також статистичну і техніко-типологічну їх характеристику. Уточнено характер і специфіку методів розколювання.

Ключові слова: Королево, середній палеоліт, індустрія, технологія розколювання.

ВСТУП

Багатшарову палеолітичну стоянку Королево відкрив у 1974 р. В.М. Гладилін. Під його керівництвом протягом 30 років її досліджував колектив Археологічного музею ІА НАН України. Пам'ятка розташована на двох терасових рівнях лівого берега р. Тиса: Гострий Верх (120 м) і Бейвар (100 м).

Колекція шару II походить із розкопу I (сектор Бейвар) площею 60 м², дослідженого в 1975 р. (рис. 1). Шар залягав у нижній частині суглинку над палеоґрунтом останнього міжльодовиків'я (рис. 2). Суглинок відноситься до MIS 4 (близько 60 тис. р. т.) [Haesaerts, Koulakovska, 2006, с. 33; Кулаковская, 2009, с. 97].

У науковий обіг колекцію ввела Л.В. Кулаковська [Солдатенко, 1982] та визначила її як «мустье звичайне, тип Королево, комплекс II» [Кулаковская, 1989, с. 105]. В.М. Гладилін відзначав своєрідність цього комплексу серед мустьєрських горизонтів Королево [Гладилін, 1985, с. 39—41]. У пізніших публікаціях Л.В. Кулаковська наголошувала, що попередня інтерпретація індустрії була дещо загальна, а притаманні цьому матеріалу риси дозволяють

визначити її як шарантську типу Кіна [Кулаковская, 2001, с. 9—11]. Так уперше був використаний термін «шарант типу Кіна» в контексті закарпатських палеолітичних пам'яток.

Технологічний аспект цієї індустрії вивчав В.І. Усик. На ґрунті дослідження ремонту він вніс зміни в типологічну інтерпретацію матеріалу, зокрема виділив в окрему категорію нуклеуси та сколи *Kombewa*, для яких запропонував окрему класифікацію, а також визначив специфічні технічні сколи, зокрема кутові латеральні (*debordant*) та їх варіанти [Усик, 2003]. В окрему категорію були виділені також напіврадіальні нуклеуси. Провідним технологічним методом розколювання В. Усик вважає нелевалузький радіальний [Усик, 2003, с. 185], підтверджуючи таким чином попередню інтерпретацію [Кулаковская, 2001, с. 8; 2002, с. 26—27].

Отже, висвітлено різні типологічні та технологічні аспекти кам'яної індустрії шару II Королево з подальшими уточненнями та доповненнями щодо інтерпретації колекції. Нині назріла проблема узагальнити ці матеріали та надати повну їх статистичну характеристику з урахуванням нових даних і уточнень.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

За основу типологічної класифікації нуклеусів і продуктів їх розщеплення взято класифікацію В.М. Гладиліна [Гладилін, 1976, с. 36—44]. Для опису нуклеусів і сколів *Kombewa*, а також технічних сколів з бортів нуклеусів використані класифікаційні розробки В.І. Усика [Усик, 2003; 2006, с. 54].

При опрацюванні колекції внесено деякі уточнення в інтерпретацію огранки сколів. У

Рис. 1. Вид на стоянку Королево із заходу

типологічній диференціації огранки сколів В.М. Гладиліна відзначено у кількох випадках певне змішання типологічних і технологічних ознак, а саме, визначення осі сколу як ознаки дорсальної огранки. Наприклад, до ортогональних дослідник відніс, окрім сколів з суто ортогональною огранкою, також «... отщепы, на спинках которых негативы параллельных снятий в одном направлении — перпендикулярно оси скальвания от одного из боковых краев» [Гладилін 1976, с. 54]. Оскільки така огранка демонструє не ортогональні, а паралельні зняття з латеральної сторони доречніше використовувати для її опису визначення «латеральна» [Chabai, Demidenko, 1998, р. 48]. Через це до ортогональних віднесені тільки ті сколи, що мають на спинці негативи сколювання «в двух противоположных направлениях — продольном от ударной площадки по оси скальвания и в поперечном — перпендикулярно к ней» [Гладилін, 1976, с. 54]. Також з категорії біпоздовжніх виключені сколи, «на спинках которых негативы одного скола, ориентированного по оси скальвания в сторону ударной площадки» [Гладилін, 1976, с. 53]. Такі вироби віднесені до поздовжніх з поясненням, що вони зняті в зустрічному напрямку. Виділені сколи та нуклеуси з одним негативом віднесені до однонаправлених [Усик, 2006, с. 54; Кулаковская, Усик, 2011, с. 13].

Нуклеусами та сколами *Kombewa* названо артефакти, отримані цим методом [Owen, 1938] в його класичному розумінні, а саме, з використанням вентральної сторони відщепануклеуса як робочої поверхні для отримання одного сколу або серії послідовних сколів без зміни локалізації та орієнтації. В результаті розколювання виникає специфічна заготовка з двома вентральними поверхнями — відщепи *Kombewa*, або *Janus* [Tixier, Inizan, Roche, 1992, р. 51]. Для детальнішої характеристики цих артефактів, а також виробів із залишками вен-

тральної поверхні застосовано класифікацію В.І. Усика з деякими уточненнями. Наприклад, при класифікації сколів за напрямком зняття стосовно осі сколювання нуклеуса замість «продольные, ортогональные; вентральные вторичные базальные продольные, ортогональные и т. д.» [Усик, 2003, с. 172, 175] використано ті самі терміни, що й для розподілу нуклеусів за розташуванням негатива. Ми пропонуємо замість термінів «базальні поздовжні та ортогональні» вживати базальні, латеральні, термінальні, зважаючи на те, що ця термінологія вже використовується для нуклеусів.

Для відщепів вентральних вторинних (в яких на дорсальній поверхні разом з негативами попередніх сколів зберігаються невеликі ділянки вентральної поверхні), крім ознаки напрямку зняття, враховувалася також дорсальна огранка.

СИРОВИНА

Основною сировиною для виготовлення знарядь був андезит (85 %) місцевого походження, що й нині трапляється на території кар'єру у вигляді досить великих брил або уламків [Кулаковська, 2002, с. 26]. Також використовували кварцит, кремій, сланець, кварц, кварц-порфир і радіоларит.

Археологічна колекція шару II нараховує 3931 екз. кам'яних виробів. Процес розколювання та виготовлення знарядь відбувався на стоянці. Про це свідчить склад колекції, що включає весь спектр артефактів: фрагменти сировини, нуклеуси, сколи, знаряддя, відбійники, ретушери та ін. (табл. 1).

ПЕРВИННЕ РОЗКОЛЮВАННЯ

Виходячи з аналізу нуклеусів (159 екз.) та їх фрагментів (89 екз.), заготовками для них слугували відщепи та уламки сировини, а та-

Таблиця 1. Королево, шар II; категорії артефактів

Категорія	Разом	%
Пренуклеуси	10	0,25
Нуклеуси	159	4,00
Фрагменти нуклеусів	89	2,30
Відщепи	2357	60,00
Пластини	95	2,40
Фрагменти сколів невизначені	118	3,00
Луски	762	19,40
Знаряддя	273	6,94
Відбійники	36	0,91
Ретушери	2	0,05
Уламки	19	0,48
Фрагменти гальок із слідами розколювання	8	0,20
Гальки	3	0,07
Разом	3931	100

кож гальки. Вказано на поодинокі випадки використання знарядь як нуклеусів (рис. 3, б) [Усик, 2003, с. 182, рис. 8].

За технікою розколювання нуклеуси розподіляються на: радіальні — 139 екз.; конвергентні — 1 екз.; паралельні — 17 екз., ортогональні — 2 екз.; однонаправлені — 2 екз.; *Kombewa* — 15 екз.; невизначені — 72 екз.

Радіальні нуклеуси поділено на однобічні (117 екз.) і двобічні (22 екз.). За формою домінують овальні та прямокутні (рис. 4). Розміри нуклеусів стандартні: $6,7 \times 5,6 \times 2,3$ см. Більшість з них виготовлені на уламках сировини та відщепах. В останньому випадку для розколювання використовували вентральну сторону відщепів (рис. 5).

До групи радіальних віднесено і *напіррадіальні нуклеуси* — 51 екз. (рис. 5). Раніше їх було виділено в окремий тип, оскільки при розколюванні використовувалась тільки частина вентральної поверхні [Усик, 2003, с. 175]. Через те, що 36 таких нуклеусів чітко демонструють доцентрову техніку, а залишки вентральної поверхні займають невеликі ділянки робочої поверхні їх віднесено до радіальних. Ще 2 екз., виконані на відщепах, мають підготовлені (частково фасетовані) площадки практично по всьому периметру та конвергентну огранку. Оскільки така огранка нехарактерна для комплексу, а розташування підготовлених площадок припускає доцентрове розколювання, такі нуклеуси віднесено також до цієї категорії. Ще 13 виробів на відщепах мають ортогональну огранку та додатково підготовлені кількома площадками площадки, з яких через якісь причини не були зняті сколи, але їх розташування передбачає доцентрове розколювання. Відтак, слід відзначити технологічний зв'язок таких нуклеусів з початком радіального розколювання,

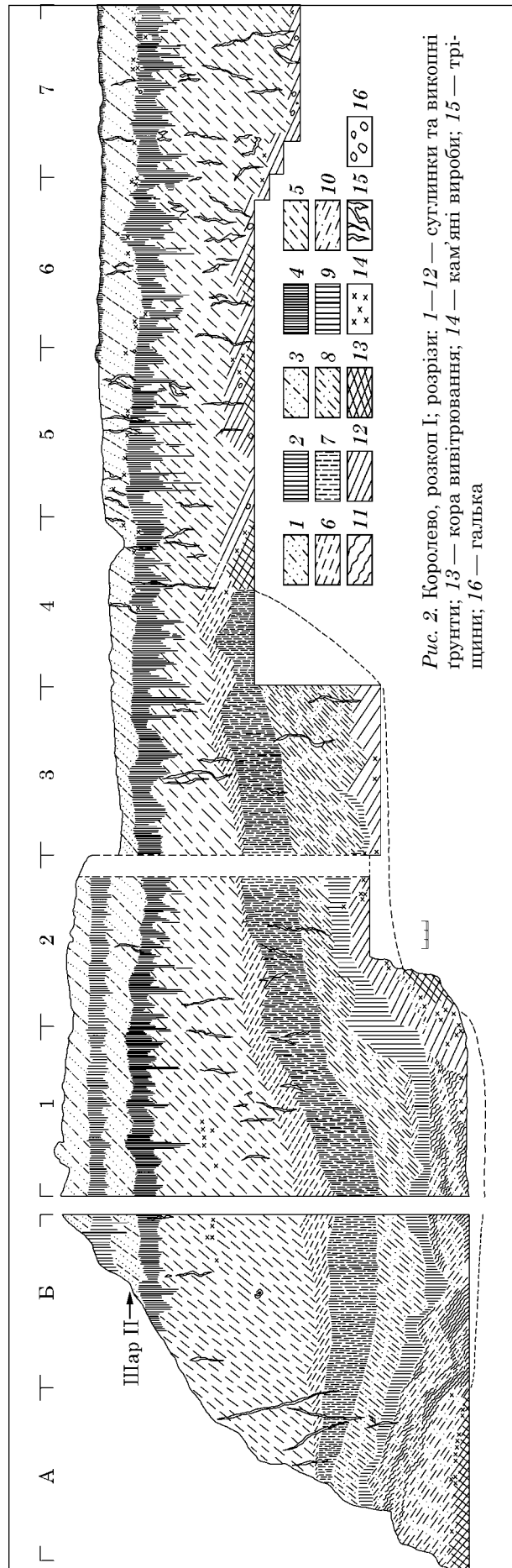

Рис. 2. Королево, розкоп I; розрізи: 1–12 — суглинки та викопні ґрунти; 13 — кора вивітрювання; 14 — кам'яні вироби; 15 — тріщини; 16 — галька

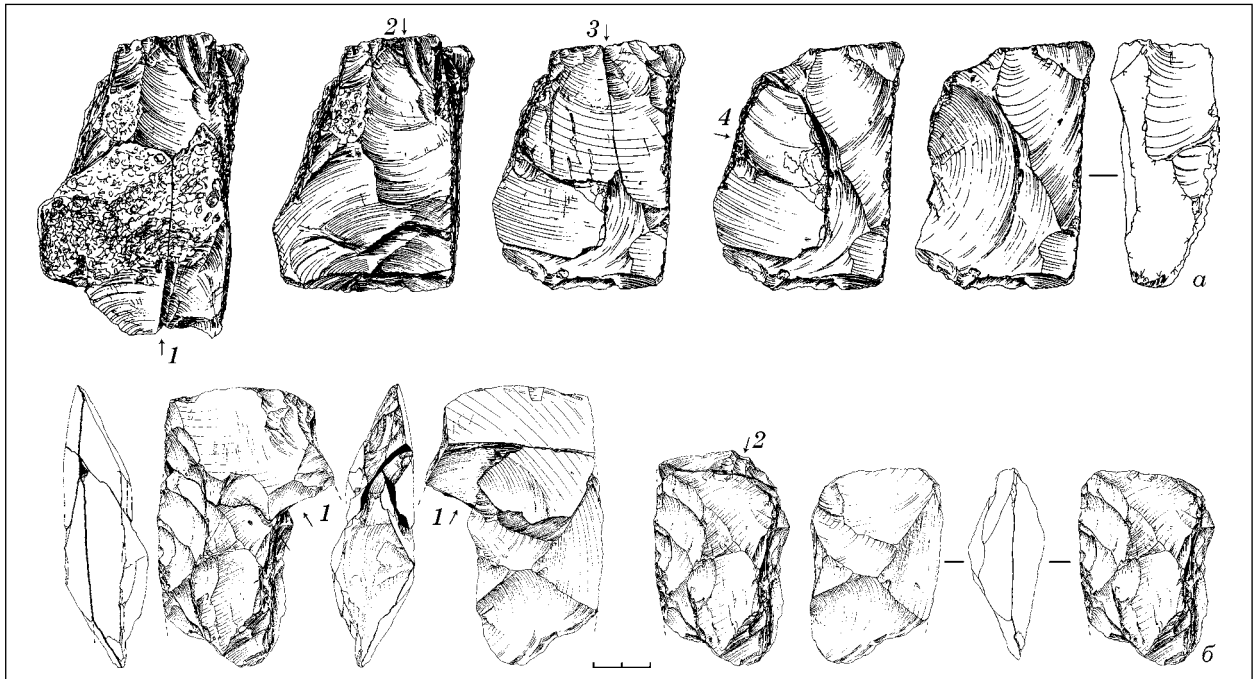

Рис. 3. Королево, шар II: нуклеуси, ремонтаж (за: Усик, 2003)

що й стало підставою для включення їх саме до цієї групи.

Відбивні площадки радіальних нуклеусів переважно прямі, сформовані одним—двома сколами (97 екз.), рідко — фасетовані (19 екз.). Тильна сторона часто оформлена сколами (вона випукла — 39 екз. або пласка — 23 екз.) чи неформлена (53 екз.).

Радіальні двобічні нуклеуси представлені переважно овальними та прямокутними формами. Розміри їх $6,9 \times 5,4 \times 2,6$ см (рис. 4, 3).

У колекції є конвергентний нуклеус. Він овальний, зроблений на уламку сировини, з якого останній відщеп зняв 1/2 поверхні та повністю латеральний край, через що він потоншився і розколювання було призупинено. Тильна сторона необроблена пласка, площадка сформована сколами. Розміри $6,2 \times 6,8 \times 2,1$ см.

Нуклеуси, які демонструють паралельну техніку розколювання представлені 17 екз., а саме: поперечними одноплощадковими — 3 екз.; біпоперечними двоплощадковими — 1 екз.; поздовжніми одноплощадковими — 6 екз.; біпоздовжніми двоплощадковими — 2 екз.; ортогональними двобічними — 3 екз.; підперехресними двобічними — 2 екз.

Більшість з них мають прямокутну форму. Заготовкою для них найчастіше слугували уламки сировини, рідше — відщепи (6 екз.). Площадки й тильні сторони в основному сформовані сколами. Вони демонструють необ'ємний характер розколювання, часто мають пласку або увігнуту робочу поверхню, негативи сколів з заломами, а також досить невеликі розміри: $6,1 \times 5,5 \times 3,0$ см. Все це свідчить про їх остаточну спрацьованість.

Два односторонні ортогональні нуклеуси виготовлено на андезитових плитках. Вони мають

прямокутну форму, площадки та пласкі тильні сторони в одному випадку сформовані сколами. Розміри їх $6,5 \times 6,0 \times 2,3$ см. Нуклеуси виділені в окрему групу, оскільки вони демонструють не паралельне, а досить просте однонаправлене розколювання з почерговим зняттям сколів із зміною орієнтації (рис. 3, а). Ще два нуклеуси, зроблені на уламках сировини, мають один негатив на поверхні сколювання і також демонструють однонаправлену техніку, де скол в одному випадку був знятий уздовж довгої, а в іншому — вздовж короткої осі виробу. Обидва прямокутні, мають площадки, сформовані одним сколом, необроблені тильні сторони та невеликі розміри: $5,1 \times 6,3 \times 2,6$ см і $8,5 \times 5,3 \times 2,7$ см.

У колекції виділено 15 зразків класичних нуклеусів *Kombewa*, на яких з вентральної сторони відщепу-заготовки однонаправлено було знято один або послідовно кілька сколів без зміни орієнтації (рис. 6). За місцем розташування негативу вони поділені на базальні (7 од.), латеральні (7 од.) і термінальні (1 од.). Площадки формувалися сколами, в двох випадках відзначено фасетування. Розміри $6,8 \times 6,2 \times 2,8$ см.

72 фрагменти нуклеусів віднесено до групи невизначених.

Отже, первинна обробка індустрії базувалася на радіальному методі розколювання. Він представлений трьома типами доцентрових ядер — радіальними, радіальними двобічними та напіррадіальними. Паралельний принцип поздовжнього та зустрічного розколювання має досить випадковий характер, тобто не має усталеного вигляду. Відзначено також наявність своєрідного методу розколювання *Kombewa*.

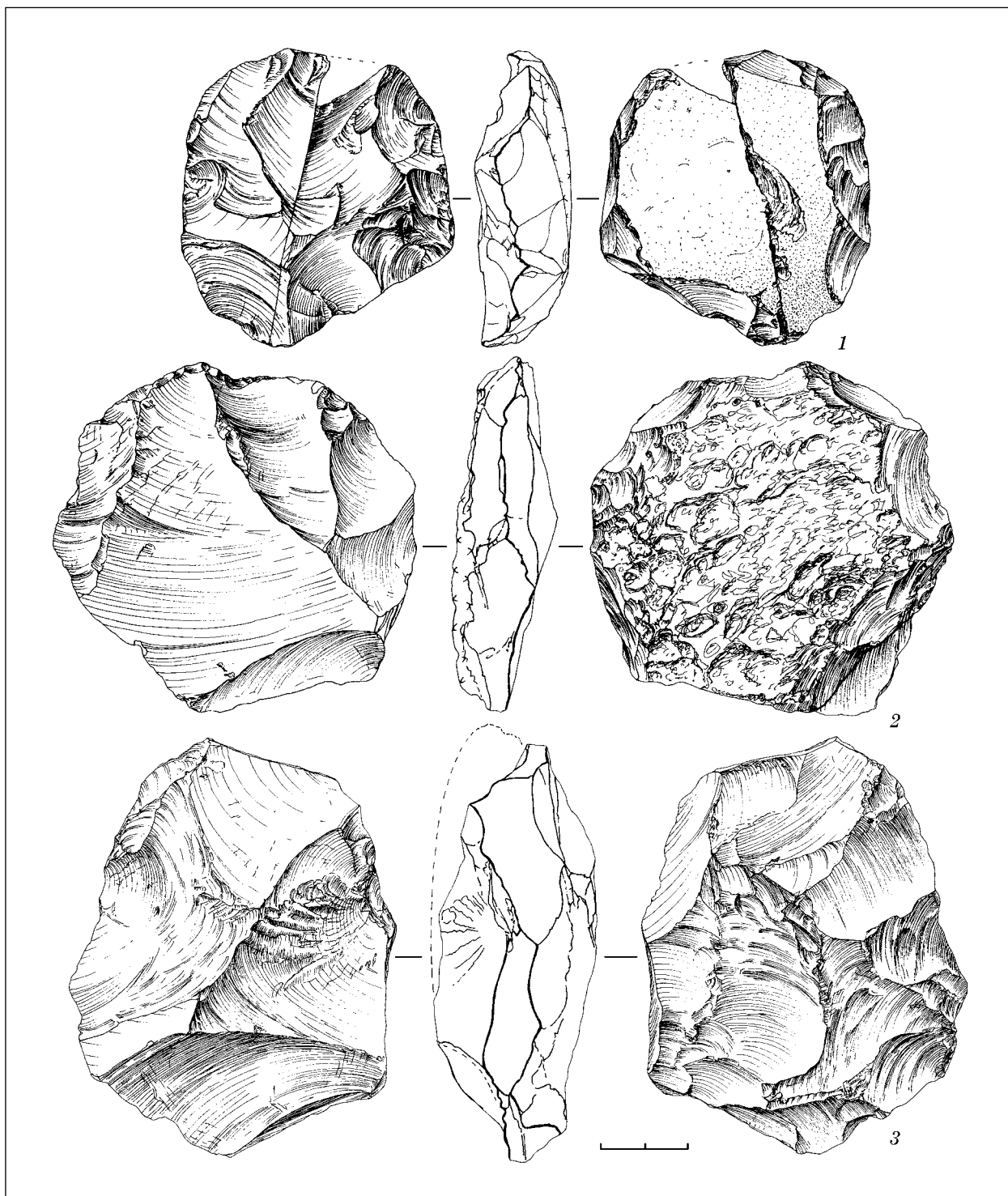

Рис. 4. Королево, шар II: нуклеуси радіальні (за: Усик, 2003)

Як заготовки для нуклеусів досить часто (41 %) використовували відщепи, найчастіше вентральну поверхню, лише в одному випадку — дорсальну. Переважно це андезитові заготовки, лише 11 % представлені виробами з кварциту.

Площинки більшості ядер оформляли одним або двома сколами, прийом фасетування застосовувався спорадично, тильні сторони здебільшого також мають сліди обробки.

СКОЛИ

В колекції нараховується 3381 екз. сколів. Вони представлені такими групами: відщепи — 2404 екз. (з урахуванням знарядь і нуклеусів, зроблених на відщепках); пластини — 95 екз.; луски — 762 екз.; фрагменти сколів невизначені — 120 екз.

Найчисленнішу категорію становлять *відщепи*. Цілих екземплярів — 1873; фрагменто-

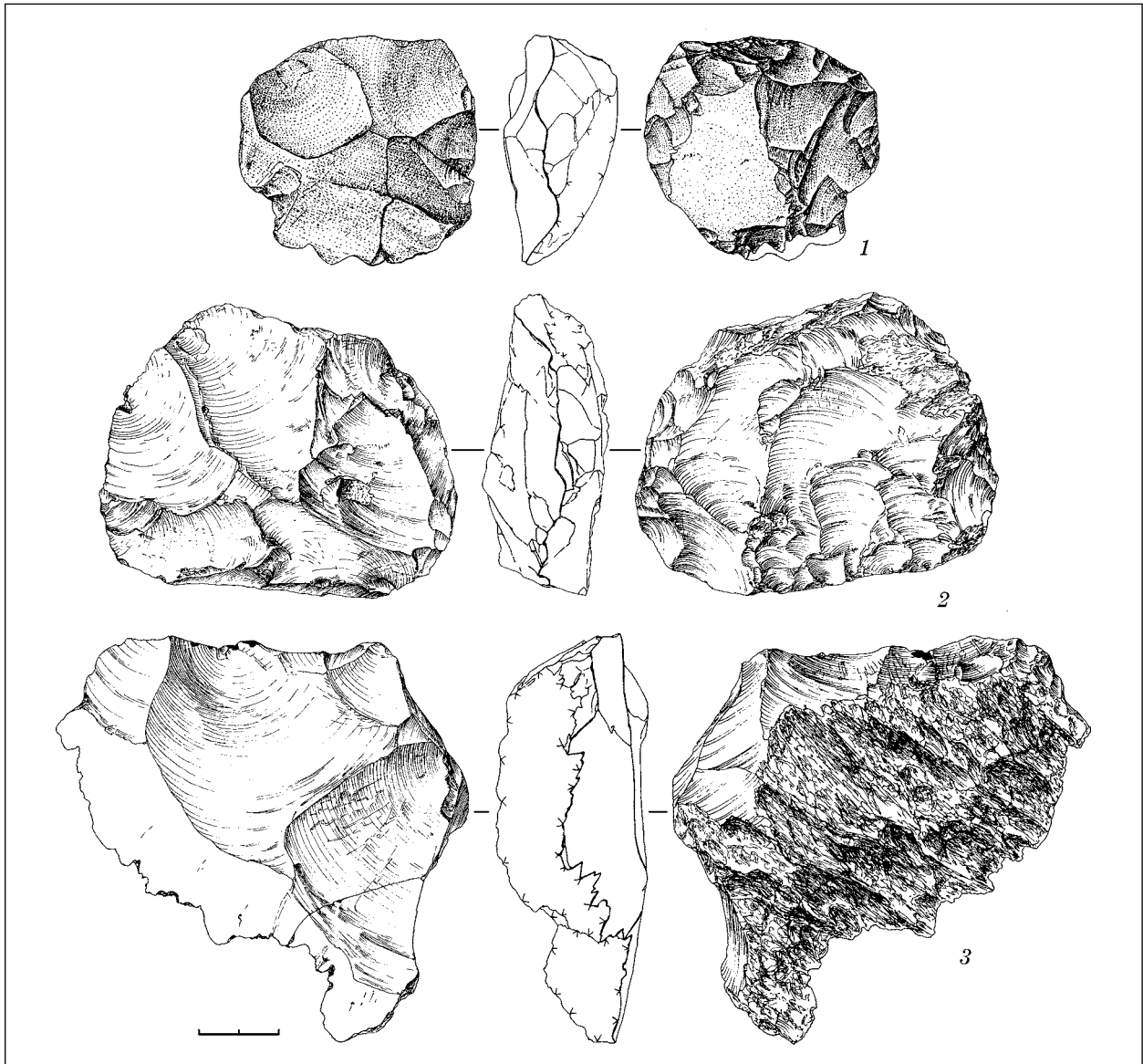

Рис. 5. Королево, шар II: нуклеуси радіальні на відщепках (за: Усик, 2003)

ваних — 531, серед яких проксимальних 86, медіальних 67, дистальних 191 і латеральних 187. Значну кількість дистальних фрагментів можна пояснити тим, що площадка, а іноді вся верхня частина відщепу була знищена при ударі.

Розміри цілих заготовок: довжина від 0,6 до 14,2 см; ширина від 1,4 до 12,3 см; товщина від 2,0 до 5,9 см. Суттєвий відсоток (56 %) відщепів поперечних пропорцій становлять вироби із середніми розмірами $3,8 \times 4,1 \times 1,12$ см, тобто ширина яких більша за довжину.

Переважають сколи з радіальною огранкою (табл. 2). Три інші численні групи демонструють поздовжнє, первинне та однонаправлено-поздовжнє оформлення спинки сколу. Поздовжній варіант оформлення дорсальної поверхні пов'язано з технічними та вентральними вторинними сколами. Для технічних це можна пояснити характером їх отримання.

Більшість таких сколів знято з бортів нуклеусів, що зачіпають тільки латеральну частину ядра, тож досить часто мають або поздовжню, або латеральну огранку (табл. 2). Інші технічні відщепи з паралельною огранкою — це сколи оформлення площадок нуклеусів, на що вже звернув увагу В. Усик [Усик, 2003, с. 179]. Їхня огранка відображає саме підготовку площадок, а не процес розколювання. Переважання серед вентральних вторинних відщепів однонаправлено-поздовжніх пояснюється методом *Kombewa* розщеплення, коли сколи знімають один за одним.

Значна кількість первинних (табл. 2), а також сколів з залишками кірки (їх понад 50 %) у різних співвідношеннях свідчить, що первинне розколювання здебільшого розпочинали на території поселення.

За формою переважають трапецієподібні та підтрикутні екземпляри. Латеральні профілі

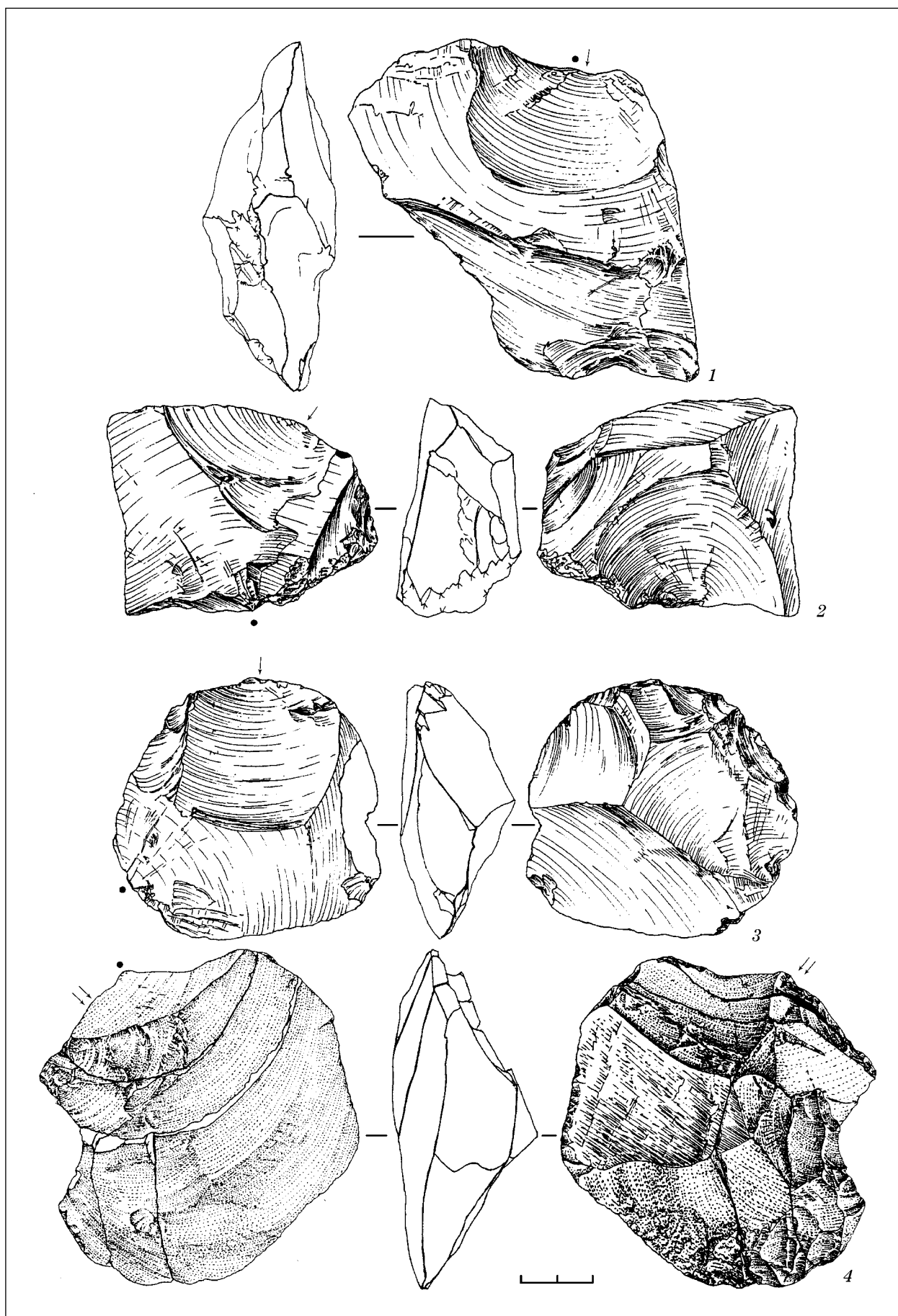

Рис. 6. Королево, шар II: нуклеуси *Kombewa* (за: Усик, 2003)

Таблиця 2. Королево, шар II; характеристика огранки сколів

Сколи	Огранка														
	Первинна	Однонаправлено- поздовжня	Однонаправлено- латеральна	Радіальна	Конвергентна	Підперехресна	Ортогональна	Латеральна	Білатеральна	Поздовжня	Біпоздовжня	Левагузька радіальна	Котвева	Реберчаста	Р а з о м
Відщепи	151	59	15	388	75	2	32	19	—	144	1	2	64	2	954
Пластини	8	2	—	5	—	2	3	—	—	17	—	—	—	—	37
Технічні відщепи	15	47	12	220	19	3	62	49	2	64	7	—	32	91	623
Технічні пластини	—	1	—	2	—	—	1	3	—	10	—	—	4	11	32
Вентральні вто- ринні відщепи	—	64	29	8	4	—	5	5	—	34	—	—	—	—	149
Вентральні вто- ринні пластини	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	4
Р а з о м	174	175	56	623	98	7	103	76	2	271	8	2	100	104	1799
%	9,5	10,0	3,1	34,5	5,6	0,5	5,7	4,2	0,1	15,0	0,5	0,1	5,5	5,7	100

Таблиця 3. Королево, шар II; характеристика площадок сколів

Сколи	Площадки								
	Природні	Гладенькі	Двогранні	Багато- гранні	Фасетовані прямі	Фасетовані опуклі	Фасетовані увігнуті	Поздовжньо підправлені	Р а з о м
Відщепи	154	458	93	29	28	51	3	9	825
Пластини	4	24	2	—	—	—	—	—	30
Технічні відщепи	51	425	42	13	23	21	1	16	592
Технічні пластини	1	20	—	—	1	—	—	—	22
Вентральні вторинні відщепи	8	63	27	4	13	19	2	6	142
Вентральні вторинні пластини	—	3	—	—	—	—	—	—	3
Р а з о м	218	993	164	46	65	91	6	31	1641
%	13,3	61,0	10,0	3,0	4,0	6,0	0,4	2,0	100

випуклі або увігнуті, спорадично трапляються прямі та скручені. Дистальні кінці зазвичай гострі (68 %), що свідчить про досить високий рівень розколювання. Водночас іноді трапляються артефакти із заломами (11 %), що може вказувати на застосування твердого відбійника. Сколів, що захопили протилежну площадку нуклеуса, небагато (2 %).

Більшість ударних площадок (табл. 3; 4) не мають спеціальної підготовки: вони гладенькі (61 %) і природні (13,3 %). Також є підготовлені площадки, а саме, двогранні та фасетовані, відображені в індексах поправки IFlarge = 24,6 %, IFstrict = 9,8 %. На 30 % фасетованих площадок удар наносився по гладенькій поверхні на відстані від фасеток, на що вже звертали увагу [Усик, 2003, с. 179]. Характер підготовки площадок однаковий для звичайних і техніч-

них сколів (табл. 3). Наголосимо, що на 107 екз. площадка роздроблена. На 200 екз. зафіксовано також сліди підправки дорсального карнизу і тільки на 25 екз. є вентральний карниз, останні здебільшого відносяться до технічних сколів. Розміри площадок коливаються: довжина від 1,0 до 9,3 см; товщина від 1,0 до 6,0 см. Як бачимо, останні досить масивні порівняно з розмірами сколів.

Два відщепи віднесені до категорії *левагузьких*. Вони мають радіальну огранку та опуклі фасетовані площадки. В одному випадку удар був нанесений не по фасетованій, а по гладенькій частині. Враховуючи їх незначну кількість, вони мають випадковий характер.

Пластини становлять незначну групу — 98 екз., з яких 78 екз. цілі, I_{lam} = 4 %. Розміри їх 2,5 × 2,2 × 1,0 см. Майже половина з

Таблиця 4. Королево, шар II; співвідношення огранки та площадок відщепів і пластин

Огранки	Площадки								
	Природні	Гладенські	Двогранні	Багато-гранні	Фасетовані прямі	Фасетовані опуклі	Фасетовані увігнуті	Поздовжньо підправлені	Р а з о м
Первинна	48	74	8	1	1	1	—	—	133
Однонаправлено-поздовжня	32	69	16	2	6	12	1	1	139
Однонаправлено-латеральна	7	19	6	—	4	8	1	5	50
Радіальна	44	334	46	12	17	27	3	10	493
Конвергентна	8	52	11	9	4	6	—	2	92
Підперехресна	—	3	—	1	1	1	—	—	6
Ортогональна	8	55	9	3	4	7	—	3	89
Латеральна	10	35	6	—	1	4	—	—	56
Білатеральна	1	1	—	—	—	—	—	—	2
Поздовжня	26	131	23	6	10	7	1	4	208
Біпоздовжня	1	5	—	—	—	—	—	—	6
Левалузька радіальна	—	—	—	—	—	2	—	—	2
<i>Kombewa</i>	16	33	8	5	10	9	—	1	82
Реберчаста	2	63	8	2	1	—	—	3	79
Р а з о м	203	874	141	41	59	84	6	29	1437
%	14,1	61,0	9,8	2,8	4,1	5,8	0,4	2,0	14,1

них є технічними сколами з бортів нуклеусів (табл. 2).

Зупинимося на сколах *Kombewa* та сколах із залишками вентральної поверхні — *вентральних вторинних* (табл. 2). Класичних сколів *Kombewa* — 103 екз. (99 відщепів і 4 пластини). За орієнтацією зняття з відщепу-нуклеуса їх поділено на базальні (33), латеральні (25), термінальні (7) і невизначені (38).

Вентральні вторинні представлені 171 екз. (166 відщепів і 5 пластин). Їх розділено на базальні (80), латеральні (55), термінальні (6) і невизначені (30). Огранка таких сколів найчастіше однонаправлено-поздовжня (табл. 2), що пояснюється застосуванням *Kombewa* методу розщеплення, коли сколи знімаються послідовно один за одним. А наявність значного відсотка поздовжньої та латеральної огранки свідчить у першому випадку про зміну послідовності (один за одним), а в другому — орієнтації розколювання, тобто перехід від *Kombewa* до іншого методу експлуатації поверхні ядра. Крім того, серед вентральних вторинних є технічні сколи з бортів (25 екз.) і переоформлення площадок нуклеусів (5 екз.).

Також виділено *серію технічних сколів* — 762 екз. Серед них 728 відщепів і 34 пластини. Технічні сколи розділено на чотири основні групи: сколи з бортів нуклеусів, реберчасті, сколи формування площадок нуклеусів і сколи формування робочого краю знарядь. Сколи першої групи виникають за необхідності відновлення процесу розколювання, коли рельєф робочої поверхні стає пласким чи увігнутим. Після

цього майстер наносить удар, знімаючи борт нуклеуса та роблячи знову випуклою робочу поверхню, а, відтак, маючи можливість продовжити розколювання [Voeda, 1995, p. 71, fig. 15]. Група таких сколів розділяється на відщепи, які захоплюють частину борту нуклеуса (з кіркою 124, без кірки 107), і реберчасті — 257 екз, з них 70 % можна віднести до категорії кутових [Усик, 2003, с. 184].

Звичайні реберчасті сколи представлені поздовжньо-реберчастими (30 екз.) і поперечно-реберчастими (9 екз.).

138 екз. віднесено до групи сколів формування або переоформлення площадки нуклеуса, які знімали для отримання потрібного кута при розколюванні [Усик, 2003, с. 175]. Остання група технічних сколів — сколи формування та переоформлення (а іноді й знищення) робочого краю знарядь — представлена 97 екз.

Лусок маємо 744 екз. Для них зберігається та само тенденція, що й для відщепів і пластин, а саме: серед них також є технічні та *Kombewa*. Класичних лусочок *Kombewa* 28 екз. Технічні луски розподіляються таким чином: формування робочого краю знаряддя — 24 екз., ті, що знищили робочий край знаряддя, — 19 екз. Частина лусок має вентральний карниз (26) і фасетовані площадки (6).

118 екз. фрагментів сколів віднесено до категорії *невизначених*. На відміну від категорії уламків під фрагментом маємо на увазі частину артефакту (відщепу чи пластини?) з вентральною та дорсальною сторонами, походження якого (проксимальна, дистальна і т. д.)

та, відповідно, огранку не можна чітко визначити.

Отже, в технологічному аспекті індустрію шару II стоянки Королево можна охарактеризувати як нелевалуазьку, непластинчасту, нефасетовану, як таку, що базується на радіальному методі розщеплення нуклеусів, головню однобічних. Площинки більшості виробів практично завжди оформлялися сколами, прийом фасетування застосовувався спорадично, тільки сторони здебільшого також мають сліди обробки.

Своєрідною рисою пам'ятки можна вважати застосування класичного методу *Kombewa*. Нуклеуси *Kombewa* представлені дуже виразними екземплярами та доповнюються відповідними сколами, однак таких виробів у колекції небагато і, найвірогідніше, вони не відігравали провідної ролі в розколюванні. Це опосередковано підтверджується наявністю вентральних вторинних відщепів, яких удвічі більше ніж класичних сколів *Kombewa* (табл. 2), і, хоча частина з них ілюструє класичне розколювання без зміни орієнтації, інші, з різною варіацією огранок, можуть бути індикатором початку експлуатації відщепів-нуклеусів у доцентровому напрямку.

Головною метою первинної обробки було отримання широкої та короткої за пропорціями заготовки трапецеподібної або підтрикутної форми з довгою та широкою ударною площадкою або латеральним краєм.

Нуклеус експлуатувався до моменту повного сплюснення поверхні, більшість їх спрацьовані. Можливість повернення від пласкої до опуклої поверхні підтримувалася переважно через зняття кутових відщепів з латеральних боків нуклеуса, що виконували суто технічну функцію. Такі сколи часто утворюються за застосування варіантів нелевалуазьських методів розколювання радіальних, перехресних та інших нуклеусів без спеціальної попередньої підготовки. Також відзначено використання прийомів підготовки та переоформлення відбивних площадок, які відображено у відповідних технічних сколах.

ВТОРИННА ОБРОБКА

Типологічно колекція демонструє набір інструментів, характерний для середнього палеоліту. В ній нараховується 273 знаряддя. Провідною групою знарядь (понад 60 %) є однолезові скребла: поздовжні та поперечні (рис. 7). Друга за чисельністю група інструментів — зубчастовійчасті форми. Лімаси (рис. 7, 1, 2), кутові, двобічні та верхньопалеолітичні (скребки атипові та різець) знаряддя представлені поодинокими екземплярами або мають підрядне становище. В окрему групу виділено відщепи з вентральним потоншенням (15 екз.) і скребла із знищеним робочим краєм (9 екз.) [Усик,

Таблиця 5. Королево, шар II; типи заготовок знарядь

Тип	%
Відщеп	67,5
Фрагмент відщепу	12,0
Пластина	1,4
Фрагмент сировини	0,7
Технічний скол	17,7
Невизначений фрагмент	0,7
Р а з о м	100

2005, с. 190], оскільки такі вироби знаходяться на межі між знаряддями та нуклеусами і вирішення їх специфіки та місця в процесі обробки кам'яної сировини потребує детальнішого дослідження.

Розмір знарядь: довжина від 1,0 до 9,8 см; ширина від 1,7 до 9,4 см; товщина від 0,4 до 3,0 см.

Для виготовлення знарядь в основному використовували відщепи (табл. 5). Половина з них мають кірку на площадці або на латеральному боці. Перевага у виборі заготовок із спинкою для цього комплексу не випадкова, оскільки саме природна спинка була основним акомодативним елементом, зокрема використовували й технічні сколи з бортів нуклеусів, де латеральний край виконував функцію спинки. Також слід наголосити, що серед заготовок для знарядь переважають масивні, широкі та короткі сколи трапецеподібної або підтрикутної форми. Виробів на фрагментах відщепів менше, але їм притаманна та само тенденція, тільки спинкою слугувала поверхня зламу, розташована навпроти робочого краю.

Для формування робочого краю застосовували дорсальну напівкруту лускато-східчасту ретуш, яка суттєво заходить за край заготовки, — напів-Кіна, Кіна [Bordes, 1961; Verjux, Rousseau, 1986, р. 404]. 34 знаряддя мають вентральне потоншення різного характеру та локалізації — базальне, латеральне, білатеральне.

Виділено групу знарядь для розколювання — відбійники (36) та ретушери (2) на гальках пісковика та кварциту. Цілих відбійників 17 екз. Серед них є досить великі вагою 3,5 кг і розміром 18,5 × 12,3 × 11,3 см, які саме й використовували для відокремлення масивних відщепів для нуклеусів. Однак більшість відбійників менші: від 0,1 до 0,5 кг; довжина від 7,0 до 10,3, ширина від 5,0 до 7,0 см, товщина від 3,0 до 5,8 см. Вони мають по дві—три робочі ділянки, найчастіше на термінальних або латеральних краях. Сліди використання дуже інтенсивні, іноді від удару відбійники розколювались, про що свідчить значна кількість фрагментів. У колекції є два ретушери на овальних плас-

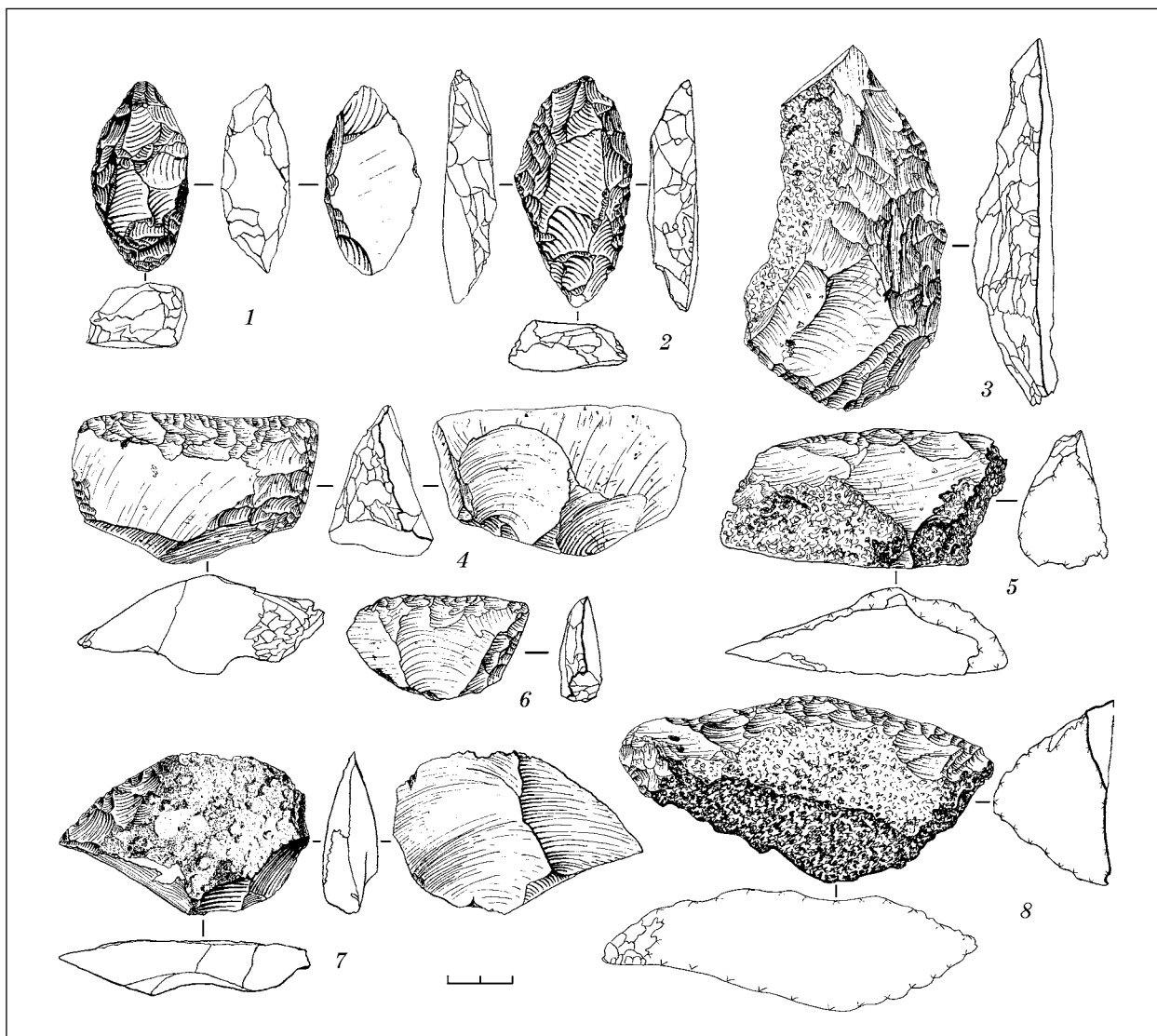

Рис. 7. Королево, шар II: знаряддя (за: Кулаковская, 1989)

ких гальках пісковика вагою 0,1 і 0,168 кг та розмірами $8,0 \times 5,7 \times 1,5$ і $7,8 \times 6,2 \times 2,4$ см.

ВИСНОВКИ

Наявність у колекції артефактів усіх категорій первинної та вторинної обробки, а саме, пренуклеусів, нуклеусів, знарядь і сколів (від первинних відщепів до лусок формування робочого краю знаряддя), свідчить, що повний цикл розколювання провадили на стоянці.

У технологічному плані індустрію шару II Королево можна охарактеризувати як нелевалуазьку, непластинчасту, нефасетовану, з абсолютною перевагою радіального методу експлуатації однібічних нуклеусів. Розколювання було досить розвинутим, часто використовували різноманітні технічні прийоми відновлення об'єму робочої поверхні та переоформлення площадок нуклеусів. Процес утилізації ядер був дуже інтенсивний, більшість з них повністю спрацьовані.

Своєрідною рисою розколювання можна назвати практику використання вентральної поверхні для отримання одного відщепу (метод *Kombewa*) або кількох сколів в доцентровому напрямку. Це підтверджується використанням відщепів як заготовок для нуклеусів (41%). Є кілька пояснень цього явища. По-перше, це могло бути зумовлено характером андезитової сировини, яка трапляється в природі у вигляді досить великих блоків (непридатних для транспортування), від яких відколювали шматки (відщепи), з яких робили нуклеуси [Кулаковська, 2002, с. 26]. По-друге, це могла бути технологічна традиція експлуатації вентральної поверхні, що підтверджується наявністю таких нуклеусів не тільки з андезиту, а й з кварциту [Усик, 2003, с. 185]. По-третє, в цьому можуть поєднуватися специфіка сировини і традиції розколювання. Для розв'язання цього питання потрібно здійснити детальний порівняльний аналіз з іншими шарами Королево на предмет використання сировини, з аналогічними за

типом індустрії пам'ятками Закарпаття, а також з шарантськими пам'ятками Західної Європи.

Основним типом заготовки, на який було націлено розколювання, був короткий і широкий відщеп трапецевидної форми з досить масивним латеральним краєм або площадкою, іноді вкритими кіркою.

Специфічними ознаками оформлення знарядь комплексу шару II Королево є переважання поперечних опуклих скребел, ретушування найдовшого краю заготовки східчастою крутою та напівкрутою ретушшю типу напів-Кіна та Кіна, наявність акомодацийних елементів.

Провідні риси індустрії можна охарактеризувати таким чином: радіальна техніка розколювання, націлена на отримання визначеного типу заготовки — відщепу з латеральним краєм або площадкою, які могли б виконувати роль акомодацийного елемента; використання для формування робочого краю знарядь східчастою напівкрутою ретушшю напів-Кіна або Кіна; переважання в типологічному наборі однолезвих випуклих скребел, у першу чергу поперечних; наявність специфічних типів знарядь — лімасів.

Це ще раз підтверджує правильність віднесення цієї пам'ятки до індустрії шарантської типу Кіна [Кулаковская, 2001, с. 10; 2002, с. 26, 2003, с. 16].

Нині найближчими аналогіями нашої пам'ятки в Закарпатті можна назвати матеріали шару III Королево II, комплекс Малого Раковця 4 і Рубань [Kulakovska, Usik, 2011]. Тож необхідно здійснити техніко-типологічний аналіз цих комплексів, який уможливить виявити риси подібності між ними та визначити специфіку шарантських пам'яток регіону. Однією з подібних індустрій в європейському палеоліті можна назвати шарантську індустрію стоянки Тар (Дордонь, Франція) [Rigaud, Texier, 1981; Geneste et al., 1997, р. 103—109], у первинному розколюванні якої також переважає радіальний метод, є нуклеуси *Kombewa* та нуклеуси, що мають ознаки переходу від методу *Kombewa* до доцентрового [Geneste et al., 1997, р. 107, fig. 8]. Серед знарядь переважають поздовжні та поперечні опуклі скребла, робочий край яких оформлено ретушшю напів-Кіна [Rigaud, Texier, 1981, р. 117]. Детальніший порівняльний аналіз цих матеріалів з колекцією шару II Королево, а також пошук аналогій на суміжних територіях допоміг би вирішити питання про походження, місце та роль пам'ятки в палеоліті Європи.

Гладилин В.Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. — К., 1976. — 230 с.

Гладилин В.Н. Ранний палеолит // Археология Украинской ССР. — К., 1985. — Т. 1. — С. 12—54.

Кулаковская Л.В. Мустьерские культуры Карпатского бассейна. — К., 1989. — 124 с.

Кулаковская Л.В. Шарантские традиции в среднем палеолите стоянки Королево // Давня історія України і суміжних регіонів. Карпатіка. — 2001. — Вип. 13. — С. 7—12.

Кулаковська Л.В. Деякі аспекти господарства середньопалеолітичних поселенців Королево: сировинні ресурси комплексу II // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 25—31.

Кулаковська Л.В. Середньопалеолітичні варіації на заході України // Варіабельність середнього палеоліту України. — К., 2003. — С. 10—31.

Кулаковская Л.В. Королево: хронология раннего и среднего палеолита // С.Н. Бибикив и первобытная археология. — СПб., 2009. — С. 87—99.

Кулаковская Л., Усик В. Ранний палеолит Украины // Палеолит и мезолит Восточной Европы: Сб. статей в честь 60-летия Х.А. Амирханова. — М., 2011. — С. 9—36.

Солдатенко Л.В. Мустье Тисо-Дунайского бассейна: Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. — К., 1982. — 24 с.

Усик В.И. Проблемы интерпретации методов расщепления среднепалеолитического слоя II стоянки Королево (Закарпатье) // АА. — 2003. — № 13. — С. 170—186.

Усик В.И. К проблеме определения орудий с поврежденным рабочим краем // Актуальные вопросы евразийского палеолитоведения. — Новосибирск, 2005. — С. 190—191.

Усик В.И. Королево. Новые аспекты исследования культурного слоя V // Европейський середній палеоліт. — К., 2006. — С. 50—77.

Boeda E. Caracteristiques techniques des chaines operatoires lithiques des niveaux micoquiens de Külna (Tchecoslovaquie) // Paléo. — 1995. — № 1. — P. 57—72.

Bordes F. Typologie du Paléolithique ancien et moyen. — Delmas; Bordeaux, 1961. — 85 p. (Publications de l'Institut de Préhistoire de l'Université de Bordeaux. — N 1).

Chabai V.P., Demidenko Yu.E. The classification of flint artifacts // The Paleolithic of Crimea. The Middle Paleolithic of Western Crimea. — 1998. — Vol. 1. — P. 31—51 (Etudes et Recherches Archeologiques de l'Université de Liège. — N 84).

Geneste J.-M., Jaubert J., Lenoir M. et al. Approche technologique des Moustériens Charentiens du Sud-Ouest de la France et du Languedoc oriental // Paléo. — 1997. — N 9. — P. 101—142.

Haesaerts P., Koulakovska L. La séquence pédosédimentaire de Korolevo (Ukraine transcarpatique): contexte chronostratigraphique et chronologique // Европейський середній палеоліт. — К., 2006. — С. 21—37.

Kulakovska L., Usik V. Palaeolithic of Transcarpathian region (Ukraine): chronology and cultural variability // The Quaternary studies in Ukraine: To XVIII Congress of the INQUA (2011, Bern). — Kyiv, 2011. — P. 129—140.

Owen W.E. The Kombewa culture Kenya Colony // Man. — 1938. — P. 203—205.

Rigaud J.P., Texier J.-P. A propos des particularités techniques et typologiques du gisement des Tares, commune de Sourzac (Dordogne) // Bulletin de la Société préhistorique française. — 1981. — T. 78, n 4. — P. 109—117.

Tixier J., Izan M.-L., Roche H. Technology of Knepped Stone // Préhistoire de la Pierre Taillée. — Meudon, 1992. — T. 3. — 127 p.

Verjux C., Rousseau D.-D. La retouche Quina: une mise au point // Bulletin de la Société préhistorique française. — 1986. — T. 83, n 11/12. — P. 404—415.

О. Л. Вотякова

O. L. Votiakova

ТЕХНИКО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МАТЕРИАЛОВ СЛОЯ II СТОЯНКИ КОРОЛЕВО В ЗАКРПАТЬЕ

Статья посвящена анализу коллекции слоя II стоянки Королево. В работе приведено обоснование методики обработки артефактов, их технико-типологическая и статистическая характеристика. Детально рассмотрены вопросы специфики методов раскалывания.

Материалы слоя II происходят из раскопа I (сектор Бейвар) стоянки Королево, которая расположена на левом берегу р. Тиса. Слой II залегает в суглинке, который отнесен к MIS 4. Археологическая коллекция состоит из пренуклеусов, нуклеусов, сколов, орудий, отбойников и ретушеров, что свидетельствует о проведении на стоянке полного цикла раскалывания.

Технологию раскалывания можно охарактеризовать как нелевалуазкую, непластинчатую, нефасетированную, которая базируется на радиальном методе эксплуатации односторонних нуклеусов. Основной тип заготовки — короткий и широкий отщеп, трапециевидной формы с массивным латеральным краем или площадкой. Именно такие отщепы, преимущественно, использовались как заготовки для орудий.

Типология демонстрирует характерный для среднего палеолита набор орудий. Ведущей группой являются однолезвийные продольные и поперечные скребла (более 60 %). Они оформлены чешуйчатой ступенчатой полукрутой или крутой ретушью. Отличительная черта комплекса — наличие аккомодационных элементов. Чаще всего речь идет о естественной или подправленной спинке.

Технико-типологические показатели позволяют отнести эту индустрию к кругу памятников типа Кина или полу-Кина.

Ключевые слова: Королево, средний палеолит, индустрия, технология раскалывания.

TECHNO-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF KOROLEVO, LAYER II IN TRANSCARPATIA

This article analyzes the stone artifacts of Layer II of the multilayered site Korolevo. In this paper we provide the method of study of artifacts, as well as their techno-typological and statistical characteristics. Questions of specific knapping methods are discussed in detail.

Materials of Layer II are from the excavation I (sector Beyvar) Korolevo site, which is located on the left bank of the Tisa river. Layer II is located in loam, which is placed in MIS 4. The archaeological collection consists of pre-cores, cores, flakes, chips, tools, hammers and retouchers showing a complete cycle of knapped stone reduction on the site.

Technology can be described as non-Levallois, non-blades, non-facetted, and is based on the method of radial core reduction. The main blank is a short and wide flake, with a trapezoidal shape and massive lateral edge or platform. These flakes used as blanks for most tools.

Typology demonstrates a typical Middle Paleolithic tool-kit. In the tool-kit is dominated by single-edged lateral and transverse scrapers (60 %). They are prepared by scaled-stepped semi-abrupt and abrupt retouch. The distinguishing feature of the complex are accommodative elements. Most often the backs are natural or prepared.

Techno-typological characteristics allow attribution of this industry as Qina or semi-Qina.

Key words: Korolevo, Middle Palaeolithic, industry, knapping technology.

Одержано 21.05.2015